

LOVAS BORBÁLA

*Egy ismeretlen ismerős:
Dávid Ferenc prédikációgyűjteménye**

Péter pápa:

Huj! mi az ördögöt kiáltasz olyan igen,
mert mi nem egyedül vagy.

Varga Ferenc:

Ugyanígy szoktam én beszélni,
hogymindenek meghallják,
mert nem jó zsákban macskát árulni.

(VÁLASZÚTTI György: *Debreceni disputa*)

Dávid Ferenc jól ismert alakja a 16. századi reformáció korai időszakának. Gazdag életművének jelentős része nyomtatványokban maradt ránk, hatása pedig a mai napig meghatározó az unitárius egyház történetében.¹ Ám míg teológiai és hitvitázó munkásságával sokan és sokszor foglalkoztak, a gyakorló prédikátor Dávid Ferencet inkább csak legendák és generációról generációra öröklődő leírások alapján ismerhetjük.² Ezért is fontos és időszerű, hogy megvizsgáljuk alaposabban azt a kötetet, mely Dávid Ferenc által összeállított prédikációkat tartalmaz, ráadásul magyar nyelven.³ Az unitáriusok első püs-

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Dávid Ferenc életéről a legátfogóbb életrajz: Mihály BALÁZS, *Ferenc Dávid*, Ungarländische Antitrinitarier IV, Bibliotheca Dissidentium XXVI (Baden-Baden: Éditions Valentin Koerner, 2008); a korai unitárius időszakot jól összefoglaló munkák Pirnát Antal és Balázs Mihály tollából: PIRNÁT Antal, „A Kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlata az 1570-es évek elejéig”, in *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VÁRJAS Béla, Memoria Saeculum Hungariae 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 9–60; Antal PIRNÁT, *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren* (Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1961); BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Humanizmus és Reformáció 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988).

² Erről bővebben ír: KOVÁCS Sándor, „Dávid Ferenc és a kerek kő: Mítosz vagy valóság”, in *A recepta religiók évszázadai Erdélyben*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 53–62 (Kolozsvár: Kolozsvári protestáns Teológiai Intézet–Egyháztörténeti Tanszék, 2019).

³ DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vőt predicacionac az atya Istenről, ennek kedig az ő Fiarol az Ihesus Christusrol es az mi öröcségüncnec peczetiről az Sz. Lelecről [...]* (Alba Julia: Gregorius Vagnerus [typ. Hoffhalter], 1569). RMNY 269.

pökének sokak által emlegetett, ám annál kevesebbek által olvasott munkájáról, nyomtatott prédikációgyűjteményéről, annak is kiadásáról és nyomdai jellegzetességeiről, felépítéséről, valamint Dávid prédikatori tevékenységéről lesz szó a következőkben.

Dávid Ferenc esetében azzal (az unitárius anyaggal kapcsolatos kutatásokban szokatlan) helyzettel szembesülhetünk, hogy nem igazán kell a kéziratossággal foglalkoznunk, mert egyrészt rendelkezésünkre áll maga a nyomtatvány, melyet körülbelül egy tucat többé vagy kevésbé csonka, nagyon ritkán teljesen ép példányból ismerünk.⁴ Ezen kívül pedig egyetlen prédikáció kéziratosságtól tudunk eddig, mely a gazdag (és már nagyrészt katalogizált, de nagy részében mélységében feltáratlan) 17. századi kéziratosságtól bújik meg.⁵ Ahhoz, hogy tudatosítsuk, mennyire ritka ez a kéziratosságtól való kilépés, elég

⁴ Az RMNY adatai szerint hét könyvtárban őrzik ma példányokat. 1. Biblioteca Batthyaniána (Gyulafehérvár, Románia), XVI. 15. jelzet alatt. A kötet, melynek kötését Szabó Salamon készítette Gyulafehérváron, erősen töredékes, címlapja hiányzik, címét és kiadási évét kézzel jegyezték be a könyv elejére. 2. Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), RMK I. 74. jelzet alatt. A kötet nem hiánytalan, kötése sérült. A címlapon lévő jegyzetek mellett egyetlen helyesírási hibát javító jegyzettel. 3. Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény – Könyvtár és Levéltár (Budapest), R001 jelzet alatt. A kötet címlapján kézírásos bejegyzés: „Dávid Ferentz megholt 1579ben Dévai fog.” A kötet hiányait betűhíven kiegészítette Török Ferenc, az Erdélyi Múzeum könyvtárának őrségéje 1852-ben. A kötet a kolozsvári unitárius főiskola ajándéka-ként került a budapesti egyházközséghez 1947-ben. 4. A Román Tudományos Akadémiai Kolozsvári Fiókkönyvtárának református és unitárius gyűjteményrészében összesen három kötet található: Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca (Kolozsvár, Románia), B. M. V. R 8 (református), B. M. V. U 26 (unitárius) és B. M. V. U 27 (unitárius) jelzetek alatt. 5. Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga (Kolozsvár, Románia), B. M. V. 40 jelzet alatt. A kötet erősen töredékes. Korábbi jelzet, bejegyzés nem szerepel a példányban, az első hiányzó 17 lapját a 19. században kézírásos másolatokkal pótolták. A példány duplumcsere során került az egyetemi könyvtárba a székelyudvarhelyi unitárius kollégium könyvtárából. 6. British Library (London, Nagy-Britannia), General Reference Collection C.111.h.1. jelzet alatt (részleges digitális másolat az Országos Széchényi Könyvtárban). 7. Teleki-Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely, Románia), 2 példány 02118 és T H f-7 jelzetek alatt. Az első kötetben néhány széljegyzet található, valamint néhány oldal erejéig a nyomtatásban szereplő bibliai kommentárszámokat vetíti ki a jegyzetek készítője a margóra is. A második kötet nem jegyzetelt, a hiányzó oldalak kézírással pótolva.

Az RMNY-példányokon kívül egy további példányról van tudomásom a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára gyűjteményében (Kolozsvár, Románia), könyvtári jelzete 98.

⁵ A kéziratosságtól beszéd a 11. prédikáció (1Móz 18) kissé átdolgozott változata egy Türon és Sinfalván működő prédikátor másolatában a Marosvásárhelyi Kódexben maradt fenn: Marosvásárhelyi Kódex, Teleki-Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely, Románia), Ms. 0636, 184^a–189^a. A beszéd címe és szerzőmegjelölése: „Contio Genes. 18. Ex concione Fran. Davi[...] collegi”.

megnéznünk azt a Maczák Ibolya által összeállított katalógust, melyben Dávid Ferenc gyűjteménye mellett Enyedi György *Oratio funebris* (ma szövege nem ismert) képviseli az unitárius nyomtatványokat az 1655-ig tartó időszak nyomtatott magyar prédikációinak kétszáztizennégy tétele között.⁶ És a lista a későbbi időszakban sem lesz sokkal hosszabb.

Szinte minden Dávid Ferencről szóló elemzés hangsúlyozza a püspök rendkívüli szóbeli képességeit, bibliaismeretét, teológiai tudását. Megjegyzik azt is, hogy igazi hatása az élőszóban rejtett, és írásai emiatt sok mindent nem adnak vissza kellő erővel. Dávid Ferenc működésével kapcsolatban mégis alapvetően el van kényeztetve a kutató, hiszen számos tanulmányon, értekezésen, esszén túl Balázs Mihály összefoglaló monográfiája segít eligazodni az életműben. Emellett Dávid természetesen szerepel a reformáció évszázadaival foglalkozó hazai és nemzetközi lexikonokban, és majd minden az unitárius egyház történetével foglalkozó kötetben, így Gellérd Imre *Négyszáz év unitárius prédikációirodalmában*, ahol a prédikációk sokrétű elemzése mellett Gellérd megjegyzi róla, nem kis elfoglaltsággal a következőket:⁷

„Dávid Ferenc osztja azt az augustinusi tételt, mely szerint Isten az embert kétszer teremtette meg: az első-Ádámban és a második-Ádámban, azaz Krisztusban. Ezt kiegészítve azt mondhatjuk, hogy Isten az embert háromszor teremtette meg, az ó-Ádámban, Jézusban és Dávid Ferencben.”

⁶ MACZÁK Ibolya, „A prédikációk szerepe és jelentősége a lelkiségtörténeti kutatásokban”, in *Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 1, 63–89 (Piliscsaba: PPKE BTK, 2008), 69, 72. A melléklet „Magyarországon nyomtatott prédikációk a kezdetektől 1655-ig (az RMNy I–III. alapján)” cím alatt tartalmazza a korabeli nyomtatott prédikációs kötetek bibliográfiáját.

⁷ GELLÉRD Imre, *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002), 17. Az idézet második fele nem szerepel Gellérd művének angol kiadásában: Imre GELLÉRD, *A history of Transylvanian Unitarianism through four centuries*, tr. by Judit GELLÉRD (Chico, CA: Center for Free Religion, 1999), 24. Gellérd máshol is foglalkozott Dávid Ferenc prédikatori működésével, lásd: GELLÉRD Imre, „Dávid Ferenc mint prédikátor”, *Keresztény Magvető* 85 (1979): 145–153. E tanulmányban Gellérd számba veszi „Dávid Ferenc prédikatori egyéniségének főbb vonásait”, majd ezeket bemutatja néhány kiválasztott prédikáción keresztül. Gellérd neve azért is hangsúlyosan említendő, mert az unitárius prédikációirodalommal foglalkozó összefoglaló munkája azóta is páratlanul áll. Ahogy a prédikációiból és tanulmányaiból összeállított legújabb kötet megemlékező előszavában Szász Ferenc megjegyzi, Gellérd Imre volt „az egyetlen kapocs elfelejtett, általunk nem ismert lelkész- és prédikátorelődeink lelkiségéhez és munkásságához, Dávid Ferencsel kezdődően”. Szász Ferenc, „In memoriam Gellérd Imre”, in GELLÉRD Imre, *Lélek és élet*, szerk. KOPPÁNDI Botond Péter, 8–19 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház/Editura Episcopiei Unitariene, 2020), 13.

Számos hasonló, Dávidot magasztaló részletet találunk a 19. és 20. század unitárius elemzéseiben és megemlékezéseiben. Ezek közül még egyet idéznék Jakab Elek tollából, mely jól mutatja a Dávid köré fonódó kultusz karakterét:

„Beszédei tárgya és az inventio a lángész műve, beosztása a szónoklati technika remeke; a bevezetés, érvelés és bizonyítás, a megindítás és rábírás mesterre mutat. [...] Hallgatóiban maga s tárgya iránt erősebb rokonszenvet ébreszteni alig volt képes valaki, mint ő. [...] Ha beszéde akadályra nem talált, csöndes folyam volt, haladása méltóságteljes, nyugalma a tengeré; mikor tárgya mellett felhevült, meggyúlt maga s meggyújtotta a szíveket; midőn az erény s keresztény jóság mellett szólt, mérsékelt és vidám volt, eszmejárása fenkölt; ha a hit és jámbor élet boldogságát festette, szelid s hangulatos, gondolatai szépségeivel, gazdag élettapasztalása gyümölcsei bőségével betöltötte híveinek lelkét; midőn a pápa ellen szólott, a bünt ostromolta, mérges oroslánná lett, szavai menyköként sujtottak s feddése nyomatékos, éles, rohamos, vagy mint a fergeteg magával sodort és letiport. Az ékes szókötés virágai, nyelvünk alaki szépsége és ereje, a formák és szín gazdagsága, az irány ékességei elbájoltak; az érzés melegsége, melylyel a szépet, jót és igazat festette, tiszteletet költött, lelkesedése mindent magával ragadott. A hány ötlet, annyi virág, a hány kép, annyi szellemszíkra, a hány mondat, annyi eszme. Beszédei a hit, meggyőződés és szépérzelmek összesége, megannyi sikerült szellemi alkotás, az egyházi irodalom örök remekei, a keresztény papság soha el nem muló dicsőség-emléke...”⁸

Ez a romantizált odafordulás a 16. és 17. században mindenesetre nem volt jellemző.⁹ A prédikációs kötetre fókuszálva, a nyomtatványokban a korabeli kezek-

⁸ JAKAB Elek, *Dávid Ferenc emléke: Elítélése és halála háromszázados évfordulójára* (Budapest: M. Kir. Egy. Kny., 1879), 161.

⁹ Dávid prédikatori tevékenységéről és beszédeiről a modern irodalomtörténet-írás is visszafogottabban hangon beszél. Horváth János például a következőképpen jellemzi Dávidot mint prédikátort, megemlítve Ravasz László róla alkotott véleményét is: „...sok tekintetben rokon a már eddig látottakkal. Ő is textust magyaráz (leginkább Pált és Jánost), s abból fejtegeti ki és igazolja további bibliai utalásokkal tételeit: a «tanúságokat». Bizonyos szabadabb mozgású exegézis az ő prédikálása is. Higgadtan fejtegető, vagy polémikus, nem szónokias ugyan, de folyamatosabb előadású, mint a Méliuszé. Itt-ott némi személyesebb lendület, a beszéd végén olykor fohász-szerű (pár sornyi) felemelkedés élénkíti. Ravasz László szerint talán az egész korban az ő beszédei a legdogmatikusabbak és erkölcsi kérdésekkel a legkevésbé foglalkozók; nagyrészt tematikus beszédek, ritkán homiliák; akaratelhatározásra alig törekszik, fő dolga az elméleti meggyőzés; beszédeiben «minden

től csokornyí kritikus megjegyzést találhatunk, ami jól kirajzolja a kortársak véleményét a püspök személyéről éppúgy, mint a prédikációk tartalmi besorolásáról. A hagyomány szerint Dávid 1566. január 20-án mondta el az első unitárius szellemű prédikációját. Az 1568-as gyulafehérvári hitvitát és Dávid Kolozsváron tartott híres prédikációját, valamint ezeknek az eseményeknek a következő évekre gyakorolt vélt vagy valós hatását jól ismerik a korszak kutatói.¹⁰ Ezt követően az 1560-as évek végéig a fejedelmi nyomda segítségével gyors ütemben nyomtatták ki a legfontosabbnak ítélt polemizáló, teológiai munkákat. Az 1567-től 1570-ig tartó időszakban olyan Dávidhoz köthető kötetek jelentek meg, mint a Melius Juhász Péter és Georg Mayer elleni unitárius vitairatok, a *Rövid magyarázat*, a *Rövid útmutatás*, a gyulafehérvári vagy a váradi hitvita jegyzőkönyve, a *Szentírásnak fundamentumából vőtt magyarázat*, a *De Falsa et Vera* és a most tárgyalt prédikációskötet.¹¹ Ezt 1569-ben Dávid Ferenc egy sorozat első darabjának szánta, ám nem követte végül több kötet. Dávid a következőket mondja munkájáról a fejedelemnek szóló ajánlásában:

„Az én hivatalomnak tisztí és rendi szemeim előtt forgott együgyűképpen. Az Istennek igazságát, amint megérthettem, igyekeztem prédikállani, és felséged eleiben terjesztenem, és ez főképpen az oka, amiért prédikációimnak első részét az Atyaistennek esméretiről és az ő Fiáról, az Jézus Krisztusról felségednek ajánlani akartam, hogy egybek es láthassák, minemű tudománt hirdettem. Vallom pedig, az vetélkedésnek kezdetiben amiképpen prédikállattam, hogy úgy akartam kinyomtatnom, hogy méltán senki ne vádolhasson, mintha külömbet prédikállottam volna és külömbet nyomtattom volna ki.”¹²

zug észokokkal van tele». [...] Szép lendülettel tesz vallást az ő hite mellett, nyugodt lélekkel vállall zúgolódást és káromlást, s Isten bocsánatát kéri üldözőinek.” HORVÁTH János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félézázad magyar irodalomtörténete* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1957²), 356–357.

¹⁰ A részben megszépített és sok tekintetben „misztifikált” eseményekről az unitárius egyháztörténet is részletesen beszámol. Az eseményeket áttekintően összefoglalja, a szövegtörténeti részletek kapcsán az 1569-es prédikációs kötetre is kitérve: BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén...*, 72–87.

¹¹ A korszak Gyulafehérváron és Kolozsváron nyomtatott unitárius vagy unitárius előszóval megjelent kiadványai: RMNY 231, RMNY 232, RMNY 233, RMNY 244, RMNY 245, RMNY 246, RMNY 247, RMNY 248, RMNY 249, RMNY 250, RMNY 251, RMNY 252, RMNY 253, RMNY 254, RMNY 268, RMNY 269, RMNY 270, RMNY 272, RMNY 282, RMNY 283, RMNY 284, RMNY 285, RMNY 286, RMNY 287, RMNY 304, RMNY 305.

¹² DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Írásnak külön külön reszeyből vőt predicacio nac...*, [4].

Az előszó megerősítésére szolgáló lejegyzés természetesen a korban nem újdonság, gondoljunk csak például Enyedi György Szilvási János ellen írt beszédének bevezetésére, ahol a harmadik püspök hangsúlyozza, hogy szóról szóra leírta a templomban elmondottakat, mert, ahogy megjegyzi: „[...] nem akarnám, sem hogy szavaimhoz valamit hozzátoldjanak, sem hogy azokat elferdítve juttassák el hozzád. Meg aztán azt akartam, hogy ez a beszéd írásban legyen meg, hadd tudja megítélni minden józan eszű ember, vajon az én cáfolatom hamis vagy igazságtalan volt-e.”¹³ Ugyanígy, a gondolatok hű tolmácsolásának fontossága topikus elemként a hitvitákban is számos helyen megjelenik, ezt eleveníti fel a prédikációs kötet után pár évvel Válaszúti György *Debreceni disputájában*, ahol Dávid Ferenc felszólalásakor ezt jegyzi meg Gál bíró Melius Juhász Péternek: „Halld meg csak, Péter püspök uram! mert azt akarja a község, hogy nyilván szóljanak, mert ezért gyűltünk ide, hogy megértsük a jámboroknak beszédeket; mert tū sokkal többet teszten hozzá, vagy pedig elvészten benne, nem is tehetnen felperesnen törvényten.”¹⁴

Bár a Dávid Ferencel kapcsolatos vélekedések vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy a püspök munkája jól ismert és forgatott volt, ám valójában azt, hogy mennyire voltak elterjedten a Dávid által kinyomatott prédikációk a 16. században, források hiányában nehéz megítélni. A 17. századra jellemzőbb lesz, hogy nyelvileg kidolgozottabb, dogmatikailag kevésbé terhelten beszédeket, beszédmintákat másolnen, terjesztenen, használnen az unitárius prédikátorok, és nemcsak a korabeli, de a későbbi források sem tartalmaznen igazán részletes leírást Dávid prédikációiról. Két évszázaddal Dávid Ferenc működése után az unitárius egyháztörténet szerzői a püspök beszédei alapján a következő megállapításokat teszik: „Dávid Ferenc, amikor otthon volt, mindennap prédikált.” Ugyancsak:

„Mínthogy az emberek már 1200 esztendő óta az előítélet és tekin-tély által megalapozott tudomány hálójában vergődten, az ebből való kiszabadulásuk igen nehezen ment és csak keveseknek sikerült. Ezért

¹³ KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS, UZONI FOSZTÓ ISTVÁN, KOZMA MIHÁLY és KOZMA JÁNOS, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, ford. MÁRKOS ALBERT, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kieg. (I–III/1:) BALÁZS MIHÁLY, kiad. (I–III/1:) HOFFMANN GIZELLA, KOVÁCS SÁNDOR, MOLNÁR (B.) LEHEL, ill. (II:) ELEKES TIBOR, 3 köt., *Az Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház (Kolozsvári) Gyűjtő-leveletárának és Nagykönyvtárának kiadványai* 4/1–4/3/1. (Kolozsvár–Budapest: Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház–Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2018), 1:346.

¹⁴ Betűhű kiadása: *Disputatio Debreczinensis Comoedia Valaszutina Illustrata, 1570–1571*, in *Régi magyar drámai emlékek* I., szerk. KARDOS TIBOR, kiad., bev. KARDOS TIBOR, DÖMÖTÖR TEKLA (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 653–677, 665.

Dávid Ferenc a kisebb jelentőségű tévelygéseket első beszédeiben nem érinti, s nem is tagadja, hogy a köznép szája íze szerint akar beszélni. [...] Mert beszédeinek emez első részében csupán az örök élet sarkalatos föltételéről, az Atyaistennek, a közbenjáró Fiúnak s a jóra vezérlő Szentléleknek igaz megismeréséről akart tanítást adni. Ezért óvakodott attól, hogy a nép gyöngye értelmét a hit annyi más tételének boncolgatásával terhelje.”

Példákkal együtt a következőképp folytatják: „Ezért van, hogy olyan sokszor keservesen panaszkodik Dávid Ferenc az előítéletről, meg a nép lassú fölfogásáról.” Az utolsó fontos részlet, melyet Uzoni Fosztó és Kénosi Tőzsér megoszt olvasóival, hogy „életének utolsó kilenc évében Dávid Ferenc minden segédpap nélkül maga prédikált”. A jegyzet szerint még 1579-ben is vasárnaponként felváltva mindkét piaci templomban beszédet mondott, de maguk az egyháztörténészek sem tudnak arról, hogy ezeket a beszédeket Dávid leírta vagy kinyomtatásukat tervezte volna. Ennyit tudunk meg a prédikációs kötetről a nyúl farknyi ismeretéből.¹⁵

A kötet kiadása, előszavai, szerkezete

A prédikációgyűjtemény 394 levélből áll, és a gyulafehérvári nyomda termékei között az egyetlen, mely Gregorius Wagner nyomdai faktor neve alatt jelent meg.¹⁶ A kötet szövege és oldalai sietős és kevésbé alapos nyomtatási folyamatról

¹⁵ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA ÉS KOZMA, *Az Erdélyi...*, 1:276–278.

¹⁶ Bővebb leírását lásd: RMNY 269. Raphael Hoffhalter volt az, aki Dávid Ferenc vitáiraitnak és egyéb köteteknek nagy részét kiadta Gyulafehérváron. 1568-ban elhunyt, ám hátrahagyott tipográfája ezután is az unitáriusok szolgálatában állt, legalább 1569-ig. 1568-ban özvegye neve alatt jelent meg egy nyomtatvány, 1569-ben pedig az említett prédikációs kötet látott napvilágot Wagner neve alatt, akiről ezen kívül nem tudunk semmit. A többi kiadványon már sem nyomda-, sem nyomdászjelölést nem találunk. A nyomda és a Hoffhalter-család működésének történetéről bővebben: V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában: 1473–1800* (Budapest, Balassi, 1999), 61–66. [Gregorius Wagner említése: 62.] Érdekes részlet a kiadással kapcsolatban, hogy egyes szakirodalmak a prédikációs kötetet mint a nyomda utolsó, 1569 augusztusában megjelent termékét említik, noha Wagner csak az évszámot írta be a kötet végén a neve mellé: „Alba Juliae / M. D. LXIX. / Per Gregorium Vagnerum”. Lásd: KÉNOSI TÖZSÉR János, *De typographiis et typographis Unitariorum in Transylvania: Bibliotheca scriptorum Transylvano-Unitariorum*, szerk. FÖLDESI Ferenc, Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 32 (Szeged: Scriptum, 1991), XVII. [A kötet teljes leírása: 33–35.]

tanúskodnak, és bár a könyv végén találunk egy rövid erratát,¹⁷ a sajtó- és szöközhibáktól néha kifejezetten nehéz olvasni a 16. századi nyomtatvány szövegét.¹⁸ A kötet két ajánlással kezdődik.¹⁹ Az első, melyből már idéztem egy részletet, János Zsigmond fejedelemnek szól, és felhívja olvasója figyelmét a prédikáció fontosságára, a helyes és elítélendő prédikációk jellemzőire, valamint a jó tanítás és a választás fontosságára. Dávid ebben az ajánlásban emlékezteti olvasóját arra is, hogy Erdélyben a különböző vallási irányzatok megjelenése és a hitről való vitatkozás milyen fontos az igazság keresésének folyamatában, és János Zsigmond isteni igazság megtalálásához vezető út keresésének miért kulcsfigurája. Így már azok közé sorolja magát a fejedelmet is, akik értik és elfogadják az igazságot, vagyis az unitárius hitelveket követik. Ezután saját szerepét is megemlíti, hangsúlyozva, hogy az Isten által választott uralkodókat csak a tiszta tudás vezeti, és ő maga sem hirdetett hamis tanokat, hiszen a Biblia szövegének követése és szoros magyarázata az egyetlen és igaz út a tiszta és igaz hit megértésének. Így szól itt Dávid:

„Hogy felséged az elmúlt dolgokról és cselekedetekről emlékeztesssem. Az Isten felséged birodalma alatt prédikáltatja vetélkedéssel az Krisztust, és tussakodás és visszavonyás által akarja megtisztítani az ő igazságát, hogy egyéb királyoknak és fejedelmeknek intéssére ennek utát meg nem fogta felséged, az Istennek igéjéhez való szeretetét és abban való gyönyörködés műelte. [...] Mert én jó lelkiesmérettel erre vallást tehetek, hogy én soha semminemű külső belcösségnek, avagy haszonnak és jutalomnak beszédével nem igyekeztem felséged elméjét megfognom, avagy imerre, avagy amarra vinnem, holott ezt ingyen éntőlem sem lehetett volna, miérthogy az királyok szüvek Istennek kezében vadnak, és oda hajtogatja, hova akarja.”²⁰

¹⁷ A kötet 196–197. lapján lévő hibajegyzék a következő bevezetővel kezdődik: „Typographus lectori s. p. Az mennyében lehetett, bizony el akartunk az nyomtatásban való vétkeket eltávoztatnunk, de ugyan nem lehetett, miképpen azután eszünkben vettük, mindazonáltal azokat renddel elő akartuk számlálni, hogy az jobbítás és emendálás meg lehessen azoktól, kiknek arra kedvek vagyon.”

¹⁸ Ennek javítására és a szövegekhez való jobb hozzáférés reményével már elkezdődtek a könyv modern kiadásának előkészületei. A szövegátírásokat és jegyzeteket *A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon* kutatócsoport tagjai készítik, és a tervek szerint a kiadás pár éven belül napvilágot lát.

¹⁹ Az ajánlások szövegét lásd a mellékletben.

²⁰ DÁVID FERENC, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vőt predicaciocnac...*, [4]. Ezen a ponton érdemes idézni Melius Juhász Péter később még említendő, ugyanekkor megjelenő kátéja előszavának egy részletét, melyben dorgálólág nyilatkozik a fejedelem vallásváltásáról: „Miért hogy kiáltó szó vagyok, az Istennek az ő parancsolatja, azután sok akadémiáknak és bölcs embereknek intési, a te feleséged hozzám való kegyelmessége is intet engemet erre, hogy én te feleségedet int-

Ezután tér át prédikátori gyakorlatára, és indokolja meg, miért és hogyan született meg a prédikációgyűjtemény. Fontos gondolata ezzel kapcsolatban, hogy Isten igazságát úgy próbálta hirdetni, ahogy megértette, és itt utal arra is, hogy a fejedelem hallotta ezeket a beszédekét. Ezzel indokolja szűkebb témaválasztását is, vagyis azt, miért fókuszált ebben az első kötetben (bár ugye több kötet később nem jelent meg) az Atyaisten és Jézus Krisztus ismeretére, valamint az unitárius hitelvek tételek ismertetésére. Utána pedig hozzáteszi: „Vallom pedig, az vetélkedésnek kezdettiben amiképpen prédikáltam, hogy úgy akartam kinyomatnom, hogy méltán senki ne vádolhasson, mintha külömbet prédikáltam volna és külömbet nyomtattam volna ki.”²¹ Vagyis ez az ajánlás azt bizonyítja, hogy Dávid beszédeit tudatosan szerkesztette össze, a didaktikus, hitvitai elemekkel tűzdelt, Istenről, Krisztusról és a Szentlélekről szóló prédikációkat pedig ezt megelőzően a fejedelem előtt mondta el, célja pedig az unitárius egyház dogmatikájának bemutatása volt. Ezt az ajánlást 1569. augusztus 20-ra datálja, vagyis, ha feltételezzük, hogy az ajánlás a kötet összeállítása után, a munkafolyamat végén született, akkor a kötet kiadását 1569 harmadik vagy negyedik negyedére (legkorábban talán augusztus legvégére, de inkább szeptember-október hónapra) tehetjük. Ezzel kapcsolatban érdemes Balázs Mihály szavait idéznünk, aki János

sem és a sötétség országából a világosságra, a tévelygő Antikrisztusok és eretnekek töreiből és szín alatt való tettetés hamis tévelygésekből az igaz Isten ismeretére, az igaz útra és életre az Isten lelke segítségével vezetnem: más is azért ugyanazon indulatot és szándékot gerjesztve fel bennem az Istennek kegyelmének világosító és örök életre foglaló lelke.

Nagy örömünk vala ezen, hogy Isten te felségedet a római Antikrisztus és parázna Babylon országából kihozá: de felülhaladá a bánat és siralom mindnyájunknak örömét te felséged felől, hogy a pápa eretnekségénél nagyobb veszedelmes eretnekségbe ejte Blandrata és Dávid Ferenc.” Később, az unitáriusok ellen felhozott, pontokba szedett érvei felsorolása után még azt is hozzáteszi, hogy bár egy ideig próbálta a fejedelmet védeni és az őt kritizálókat elhallgattatni, ám ez év húsvétja óta már nem tehet semmit, mivel látja, a fejedelem végleg elveszett az unitárius tanokban: „Sok jámbor keresztény vitéz urak, hadnagys, akadémiák, tanítók, megidegenedtenek mind e világ szerint, sőt semmi jót te felséged felől nem tudnak reményleni. Ezelőtt a felföldön bedugtam szájukat, de hogy húsvét napjától fogva te felséged egynéhány hitető szavára képest pártját fogá az Antikrisztusoknak, immár semmit nem fog szóm. [...] Oltalmaztam te felségedet a tudományban és a religióban, kiért te felséged mellett fogságot is szenvedtem. Ha az Isten te felségedet e Blandrata töreiből kihozza, az Úrnak lelkével mondom, hogy lelkében, testében, urasságában felséged növekedik. Ha az nem leszen, hanem megmarad felséged az Antikrisztus hitében, veszedelem következik az egész országra, mint Béza, Bullinger és az akadémiák írják. De mindezekről felségedet Isten megszabadítsa.” Idézi: BORSA Gedeon, „16. századi magyar nyomtatványok”, *Magyar Könyvszemle* 96 (1976): 42–60, 43–44.

²¹ Az ilyen típusú megjegyzések a hitvitai jellegű prédikációkban gyakran megjelennek, lásd a fentebb már említett példát Enyedi Györgytől.

Zsigmond valláspolitikájának ismertetése kapcsán megjegyzi, hogy mind Dávid Ferenc prédikációiról, mint Melius Juhász Péter kátéjáról,²² melyet szintén János Zsigmondnak ajánlott,²³ „annyi bizton állítható, hogy az év októberében megtartott váradi hitvita előkészületeinél korábban látták meg a napvilágot”.²⁴

A második ajánlás egy szélesebb közönségnek szól, címsora szerint „Minden hívő és istenfélő keresztyénnek, ki ez könyvet olvassa”. Ennek az ajánlásnak már kezdete is jóval harciasabb hangot üt meg, felhívja olvasói figyelmét, hogy az ellenkező fél, vagyis a háromságos atyafiak már mindenféle hazugságokkal traktálták az olvasókat, így Dávid kénytelen megvédeni és megmagyarázni hitét és ez alapján bemutatni gyűjteményét. Azt is megjegyzi, hogy szavainak igazságát csak azok fogják megérteni és elfogadni, akiket „az Atya az Krisztusnak adott”, mert csak bennük található meg az igazságot kereső kíváncsiság és a tanulásra való vágy. Ezután a János első levelének második részéből vett ige értelmezésével támasztja alá a korábban elmondottakat. Így szól itt: „Szent János ekképpen tanít, kicsoda az hazug, hanem csak az, ki tagadja, hogy az Jézus nem az Krisztus, azaz Antikrisztus, ki tagadja az Atyát és az Fiút.” Ezután az ajánlás szövegébe lényegében egy előprédikációt komponál bele, melyben az 1Ján verseit magyarázva Krisztus istenfiúságáról értekezik, megemlítve munkája kiadásának főbb okait, így az unitárius hit védelmét, a tértítő munkát és belmissziót, valamint a lelkészek, prédikátorok homiletikai oktatását és segédlettel való ellátását. Az ajánlás prédikáció-szövege magán hordozza már azokat a stílusjegyeket, melyeket aztán prédikációiban is megtalálunk, és harcias, hitvitai hangja nemcsak a szöveg tartalmi vizsgálata során hámozható ki, de említi például Melius Juhász Pétert, visszhangozva vitairatainak érvelését, mely aktualizálás a fentebb is említett Káté-kiadás előszava és János Zsigmond áttérése kapcsán még inkább hangsúlyossá válik. Ez a visszhang-szerű ismétlés sok helyen igaz a prédikációkra magukra is, ahogy a szakirodalom több alkalommal felhívta a gondolatbeli vagy szövegegyezésekre a figyelmet.²⁵ Fontos megjegyeznünk azt is, hogy a prédikációgyűjtemény egy olyan időszak összegző munkája, mikor Dávid hitelvei már kialakultak, kiforrtak, így szövege egységességet mutat töredékessége

²² A Melius-féle második káté sokáig a szakirodalom számára szövegében nem volt ismer, csupán Bod Péter megjegyzése miatt tudunk róla. A 70-es években Stuttgartban megtalált nyomtatványt bővebben ismerteti: BORSA Gedeon, „16. századi magyar nyomtatványok”, *Magyar Könyvszemle* 96 (1976): 42–60, 43–44.

²³ RMNY 266. Bod Péter a következőket mondta e kötetről: „Vagyon ajánlva János királynak, akit alkalmas festékekkel lefest, miért tántorog vallásában.” Bod Péter, *Magyar Athenas* (Nagyszében: Sárdi, 1766), 173.

²⁴ BALÁZS Mihály, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról”, *Credo* 14 (2008): 67–93, 84.

²⁵ Lásd pl. Kénosi Tözsér János vagy Balázs Mihály itt említett munkáit.

ellenére is. A szövegegyezésekre ezen a ponton nem egy teológiailag fontos érvelő szakasz, hanem egy személyes megjegyzés példáját hozom, melyet a következő tanulmányban Kovács Sándor is említeni fog, ám talán érdemes az inkriminált szövegészti szövegkörnyezetével együtt is megnéznünk. A kötetben a második blokk 35. prédikációja, a János evangéliuma első könyvében alapuló egyik beszéd szövegében is megtalálható Melius neve, és mindkét szöveg megemlíti Mátyás királyt is, játékba hozva a Mátyás alakja köré szövődő trufa-irodalmat. Mint a prédikációból megtudjuk, a debreceni zsinatban hangzott el a megjegyzés, mely többször felhasználható szövegpéldává vált.

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, [8].

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 166^v.

Továbbá az apostoloknak vallástételek es meg nem állhatna, holott ők mindenkoron az názáretbeli Jézus felől tesznek tanúbizonságot, melyet az Atya megkent Szentlélekkel és hatalommal. Sohó kedig egy szóval sem emlékeznek arról, ki az názáretbeli Jézus előtt volna. Bizon, ha ezelőtt vala, volt volna, melyért imez názáretbeli Jézus becsületes volt volna, amint az Antikrisztus tanít, **avagy Melius Péter, ki csak amannak gubája volt volna, mint Mátyás királt az vámos az gubában megfogta**, semmiképpen el nem titkolták volna az apostolok, holott ő kövéri voltanak és őfelőle igaz tudománt hirdettenek. Az próféták es semmiképpen el nem titkolták volna, és nem mindenkoron az jövendőre, hanem ugyan az jelenvalóra es mutattak volna.

Végezetre Keresztelő János holott ezt az férfiút böcsületesnek és nagyobbnak nevezi önálánál, megrontja az mostaniaknak es tévelygéseket, kik ezt az férfiút, azaz az emberséget, amint ők magyarázzák, ugyancsak semminek állítják lenni, avagy az istenségnek csak öszközének mondják lenni, **avagy amint Melius Péter az debreceni zsinatban mondta, hogy hasonló legyen az Mátyás király gubájához, melyben az vámos ötet megfogta**. Ez Krisztusnak nagy szidalmára vagyon, és gyalázatjára efféle káromlók elhiggyék, hogy meglátják kit jakdostanak.

Eddig sajnos nem sikerült nyomára bukkannunk a Meliushoz köthető példának, de talán nem is találjuk meg a forrásokban. Mindenesetre feltételezhetjük, hogy mind Dávid Ferenc, mind a fejedelem, valamint az unitárius olvasók számára jól

ismert példáról beszélhetünk. Az előszóban emellett számos olyan bibliai verset találunk, melyeket Dávid később is beleszó érvelésébe, hol magyarul, hol latinul, ilyen például az 1Ján 4,2: *Az ki nem vallja, hogy az Jézus Krisztus az testbe jött, az a hűtető és az Antikrisztus.*²⁶ A szöveg végén Dávid visszatér gyűjteményére, és egyúttal utal a sorozat folytatására is a szintén augusztus 20-ra datált ajánlásban:

„Ez prédikációknak kinyomtatásának munkáját és gondját reám akartam venni. Másodszor, hogy az együgyű tanítóknak és lelkipásztoroknak néminemű forma adattatnék eleiben, mikor az Atyaistenről, ennek az ő egyetlen egy Fiáról és az Szentlélekről tanítani akarnak, minemű formát kövessenek. Most az prédikációnak csak első részét akartam kinyomtatni, ha az Úristen életemet hosszabbítja, és erőt ad reá, az több keresztyéni tudományoknak csikkeliről és ezen renddel az egész derék Szentírásból öszveszedgetvén prédikációkat akarok írnom.”

Az ajánlások után található a prédikációk katalógusa, ami a sokat emlegetett megjegyzéssel kezdődik: „Az hatvanegy prédikációnak megmutató táblája, hogy mindeniket hamarabb az megjegyzett levélnek száma szerint megtalálhassad.” Ahogy a szakirodalom általában megjegyzi, a kötet összesen hatvan beszédet tartalmaz három tematikus blokkba rendezve, tizenhat ezek közül az Atyaistenről, harminchat a Messiásról, nyolc pedig a Szentlélekről szól. A legtöbb esetben értekezés-jellegű, változó hosszúságú beszédek felépítése a következő: a textust és bevezetést a summa követi, a szentbeszéd tartalmának rövid összefoglalása azonban több esetben elmarad. A tanulságok általában hármas tagolásúak, ezekben hosszabb-rövidebb szakaszokban fejti ki Dávid részletesen érveit és veti papírra szövegmagyarázatát. A tartalomjegyzéket a prédikációkkal részletesen is összevetve nem csupán az az egy beszédszám az eltérés a jegyzék és a valós beszédlista között. A szerkezettel kapcsolatban legbeszédesebb ebből a szempontból az első blokk 9–12. beszédeinek csoportja. Itt bár négy prédikációt ígér a jegyzék, ám a *Rómaiakhoz írt levél* tizedik könyvére épülő beszédek nagyon nehezen különít-

²⁶ Ez megjelenik például az első blokk 5. prédikációjában a következő módon: „Ide való a Szent János intése is, 1. Joannis 1. [1Ján 1], melybe mindenkor prédikállja, mutatja, hogy eszünkbe vegyük magunkat, ha Istennek fiai akarunk lenni, arról az Jézus Krisztusról tegyünk vallást, aki testbe jött el, nem aki kívől jött, azaz ki fogantatott Szentlélektől és született Szűz Máriától. [1Ján 4,3; 2Ján 1,7] *Qui non fatetur Jesum in carne venisse, hic est Antichristus et impostor.* Azaz csalárd, aki megcsalja a népet, eltagadja az igaz hitet, kétfélé szakasztja az Krisztust, egyik ember, másik nem ember, hanem Isten. Vedd eszedbe azért, hogy megérthessed, hogy ezek meglöttek, és mutatattik, mint homályosodott meg az igazság.” DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Írásoknak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 17. Ugyancsak említi ugyanennek a blokknak a 9. prédikációja.

hetők el, valójában egy összefüggő szövegegységet alkotnak, melyet megerősít a kötet szöveges részében lévő számozás is. Emiatt azonban a blokk utolsó beszédek számai is elcsúsznak, így a 13. beszéd a 10. lesz és így tovább. A 9. prédikáció előtt egy lappal vált először át a lapszámozás arabról római számokra, majd a tizedik beszédig zavaros, hibás és hiányos számozás van majdnem minden lapon. Ez felveti a kérdést, hogy mi alapján és milyen módszerrel szerkeszthették meg a gyűjteményt, és milyen ritmusban kerültek kinyomtatásra a fejezetek egyes szakaszai. Ebben a szövegegységben is találunk a napra, a prédikálásra vonatkozó megjegyzéseket, egy helyen például így szól Dávid: „Ha efféle bizonságokat akarnék előszámlálni, a nap sem volna elég,”²⁷

A templomi előadásra utalnak azok az élőbeszéd-szerű részletek, melyekben a prédikációk idejével és folyamatosságával kapcsolatban tesz megjegyzéseket Dávid. Több helyen utal a tegnapi, vagy a holnapi prédikációra egy-egy szövegrészlet, ezeket a helyeket a szakirodalom is említi mint érdekes mintákat.²⁸ Ám annak megerősítésére, hogy Dávid valóban, és talán folyamatában elmondta volna e prédikációkat, esetlegesek és ritkák a reflexiók, még akkor is, ha emlékezetünkbe idézzük a fejedelemnek szóló ajánlás szavait az udvarban való prédikálással kapcsolatban. Az utalások segítségével leglátványosabban a második blokk beszédei közötti kapcsolat tapintható ki, ahol gyakran összeköti az elhangzó prédikációkat. Több szakirodalmi munkában megemlítik azt az apokaliptikus részletet is tartalmazó helyet, melyben a püspök elköszön a hallgatóitól, a gyülekezetétől, mert, ahogy mondja, az Isten igazságának világos megmutatása miatt másutt kell vitába bocsátkoznia „az keresztyén atyafiakkal”, de megígéri, hogy visszatérte után ott folytatja, ahol abbahagyta. Ez a beszédrészlet és több más hasonló jellegű szöveghely azonban jól körülhatárolható, és nem jellemző a kötet egészére. A hallgatósághoz való kiszólásoknak ezen apró morzsáin kívül szinte alig találunk a hívek életével, az erdélyi politika, az ünnepek vagy más hasonló témák aktualitásával foglalkozó beszédeket. Jól körülírja ezt a jellegzetességet az a Dávid és Enyedi György közötti különbségekre fókuszáló néhány szakasz, mely Gellérd Imre Enyedi beszédeivel kapcsolatos részletes elemzésében szerepel az unitárius prédikációirodalomról szóló munkájában. Az egyik ezek közül: „Enyedi egyenlő Dávid Ferenc + a tapasztalati erdélyi élet.”²⁹ Pár oldallal később így kapcsolódik korábbi megjegyzéséhez: „[Enyedi m]eghatározásai közéről sem olyan elvontak, mint a Dávid Ferencéi. Enyedi mindent konkretizálni, aprópénzre váltani

²⁷ DÁVID, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 38'.

²⁸ Erről bővebben beszél Kovács Sándor e kötetben szereplő tanulmányában.

²⁹ GELLÉRD Imre, *Négy száz év unitárius prédikációirodalma* (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002), 56.

igyekeznek.”³⁰ Az valóban igaz, hogy nincsenek exemplum-jellegű vagy más oldó, szórakoztató betétek a Dávid-prédikációkban. Ugyancsak előbeszédre és annak lejegyzésére utalhat, hogy a prédikációk egyes részei lényegében nincsenek mondatokra tagolva, csak vesszővel elválasztott gondolatfolyamok. Leírva és a mondanivalót elemezve jól elkülöníthetőek az egyes részek, ám a nyomtatvány ritkán jelzi ezeket a határokat, egy-egy nagybetű szövegbe vetésével.

A kötet címlapjai

Mint láttuk, a prédikációgyűjtemény Dávid Ferenc szerint is két céllal született. Egyrészt írásbeli lenyomata a fejedelem előtt elmondott prédikációknak, és így lényegében reprezentációs célokat is szolgál. Másrészt az unitárius vallás terjesztése és megerősítése, Dávid Ferenc tanainak egyfajta tematikus szintézise, példakönyv készítése is célja. Fontos az, hogy a kötet nagy alakú, a folio méretű megjelenés a quarto és octavo méretű hitvitai munkák után tekintélyt kölcsönöz a nyomtatványnak. Emellett bár a címlapon lévő szöveges rész felépítése hasonlít az eddigi nyomtatványokhoz, az impresszum nem kapott helyet a címlapon.

A címlap szöveges részét gazdagon illusztrált keret veszi körül. Maga a metszet, melyet Hoffhalter Rafaelnek tulajdonítanak,³¹ nem ismeretlen és nem egyedi, Hoffhalter már korábbi működése során is felhasználta, így például Werbőczy István *Tripartitum*ának Veres Balázs által fordított magyar nyelvű, 1565-ös debreceni kiadásán.³² ugyanezt a keretet találjuk meg.³³ Ez volt Hoffhalter második magyarországi nyomtatványa, és a debreceni nyomda egyik legsikeresebb kiadványa ebből a korai időszakból. Dávid Ferenchez kapcsolódva érdemes megemlíteni, hogy az első debreceni Hoffhalter-féle nyomtatvány Melius Juhász Péter *A két Sámuel könyvei*-

³⁰ Uo., 61–62.

³¹ Lásd pl.: Soltész Zoltánné, *A magyarországi könyvdisztítés a XVI. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), XXXVII. tábla.

³² RMNY 207, RMNY 255. A kötet érdekessége, hogy a könyv körülbelül harmada kétféle szedésben ismert. Ezeknek az újraszedett íveknek a nyomtatására már nem Debrecenben, hanem Gyulafehérváron került sor, egy évvel Dávid prédikációskötetének megjelenése előtt. A keretet később Hoffhalter Rudolf is felhasználja a *Tripartitum* Nedelicen 1574-ben kiadott horvát nyelvű fordításához (RMNY 354).

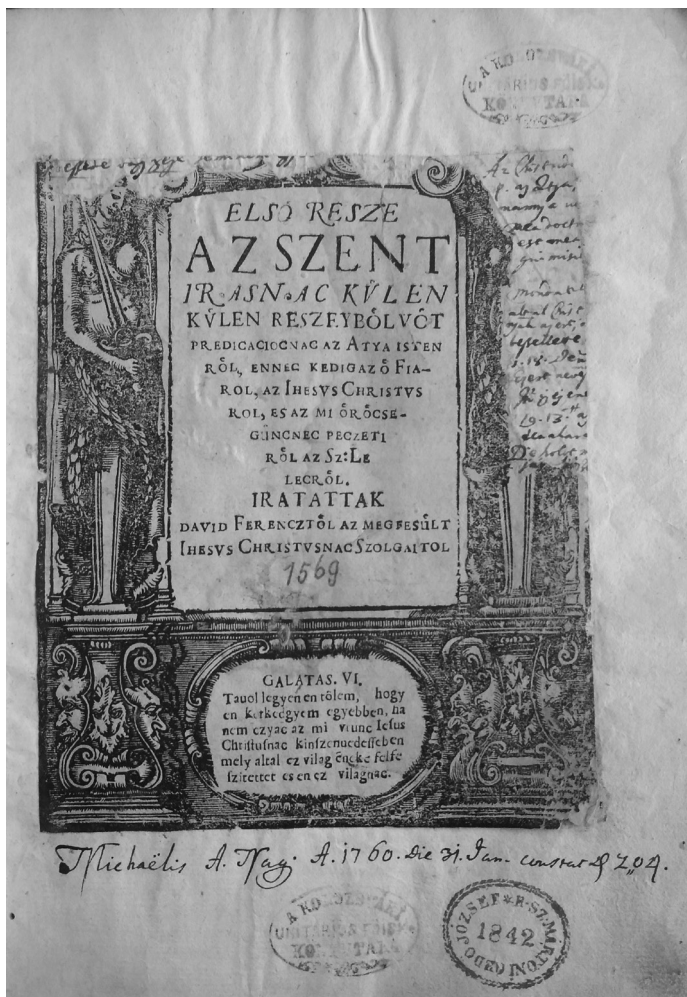
³³ Míg ebben az esetben a *Tripartitum*-címlap négy évvel megelőzi a Dávid-kötetét, az 1571-ben Kolozsváron megjelent Heltai-féle kiadás (RMNY 307) a Tinódi *Cronicájánál* (RMNY 109) már 1554-ben felhasználta, Jacobus Lucius által metszett, fő motívumként Sámson és az oroszlán küzdelmét bemutató címlapkerettel jelent meg. Ez a díszítés jelenik meg majd 1611-ben a Lipsai Pál által Debrecenben nyomtatott *Tripartitum*-kiadáson (RMNY 1011) is.

nek... fordítása volt, mely ugyanebben az évben, 1565-ben jelent meg. Visszatérve a *Tripartitum*ra, Soltész Zoltánné már felhívta arra a figyelmet, hogy a Hoffhalter-címlap Johann Singriener bécsi nyomdász 1561-es *Tripartitum*-kiadásának metszetét imitálja, bár kidolgozottságban elmarad mögötte. Emellett Csűrös Ferenc a következőket mondja a címlapról: „Szokatlanul díszes [...] Verböczy *Tripartitum*ának magyar fordítása Veres Balázstól. Mind illusztrációkban, mind a betűk szépségére nézve oly kiváló ez a könyv, hogy hozzáfogható munkát sem a 16., sem a 17. századbeli összes debreceni kiadványok között egyet sem találunk. Betűi sokfélék, de nem a Huszár Gál-féle betűk. Hoffhalter a magametszésű, antwerpeni Plantinus-jellegű betűket használja, a címlapon színeseket is. Nyomása tiszta, szép egyenletes.”³⁴ A címlapkeret a korban divatos és népszerű, allegorikus alakokkal és ábrázolásokkal díszített portálszerű keretdíszek közé tartozik, a Singriener-féle címlapot veszi mintájául, ám csak a típusban és Iustitia alakja kapcsán mutatható ki szorosabb egyezés, látványosan eltér azonban sok részletében: „Metszete az alsó és felső lécz kiképzésében, sőt a Iustitia bemutatásában is egyéni elképzelést mutat, de kevésbé harmonikus és világos felépítésű, s túl sok díszítő motívumot halmoz. Emellett női hermái is kezdetlegesebb megoldást képviselnek a Singriener-keret könnyedén kilépő, természetes mozgású figuráinál: beállításuk merev, alakjuk nem válik el olyan világosan a háttértől, s felnyúló karjuk rajza nem eléggé tisztázott.”³⁵ A metszet felső léczén egy „volutákkal lezárt timpanon”³⁶ által keretbe zárva egy tűzben égő fönixmadár látható, a tüzet két oldalról két térdre ereszkedő angyal fűjja. A jelenetet a felső párkányon újabb két fönixmadár keretezi. A következő sávban indás díszítőelemek futnak szét egy oroszlánfej alól. A címszöveget határoló két oldalsó mezőben látható nőalakok pallost és mérleget tartanak, ezek Iustitia megtestesítői. A metszet alsó léczén egy díszes ovális keret található, melyet a *Tripartitum* esetében az impresszumnak, vagyis a nyomtatás helyének, idejének és a nyomdász megnevezésének tart fenn Hoffhalter. Ezt veszik körül a minden oldalukon maszkokkal díszített pillértalapzatok.

³⁴ Csűrös Ferenc, *A debreceni városi nyomda története: 1561–1911* (Debrecen: Debrecen Szab. Királyi Város Könyvnyomda-vállalata, 1911), 46.

³⁵ SOLTÉSZ Zoltánné, *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században...*, 84–85.

³⁶ A címlap leírását szintén részletesen megadja: V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*, Hungaria Typographica I (Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2004), 92. [Katalógusleírás: 161.]

DAVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vőt predicaciocnac...*, címlap. (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, jelzet: B. M. V. U 27.)

A prédikációs-kötet tehát ugyanazzal a címlapkerettel jelent meg, mint Werbőczy *Hármaskönyve* Debrecenben és Nedelicen. Az alsó ovális keretben azonban ezúttal nem az impresszum kapott helyet, hanem egy bibliai idézet. Még érdekesebbé teszi a nyomdász nevét, hogy a Wagnerre utaló szűkszávú bejegyzés nem

külön lapon, hanem az errata végén található. Felbukkan emellett Wagner neve egy másik unitárius nyomtatványban is. Dávid Ferenc *Brevis enarratio*jában a vita jegyzőinek listájában találkozunk vele: „Gregorius Wagner scholae Albanae collega”.³⁷ Amint Csűrös már a *Tripartitum*-kiadással kapcsolatban megjegyezte, Hoffhalter színes betűket is használt a címlap nyomtatásakor. Ez a részlet fontos szerepet kap Dávid prédikációs kötete címlapjának vizsgálatakor. A példány, ami főszerepbe kerül itt, ma a Romániai Akadémia Könyvtár kolozsvári fiókkönyvtárának gyűjteményében található,³⁸ ám nem az unitárius, hanem a református kötetek között. És mivel két, unitárius gyűjteményekből származó példány is hozzáférhető a könyvtárban, talán ezért is került el eddig a kutatók figyelmét. A kötet ugyanis egy részben pirossal nyomtatott címlapvariánsot hoz. Nem csupán a betűk színe változott azonban meg, hanem a címkeretben lévő szöveg eltérő szedéssel szerepel ezen a változaton. A feliratok összehasonlítása jól mutatja a szedési különbségeket:³⁹

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent
Irasnak külen külen reszeyből vöt
predicaciocnac...*
Fekete-fehér címlap

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent
Irasnak külen külen reszeyből vöt
predicaciocnac...*
Színes címlap

ELSŐ RESZE
AZ SZENT
IRASNAC KÜLEN
KÜLEN RESZEYBŐL VÖT
PREDICACIOCNCAC, AZ ATYA
ISTEN
RŐL, ENNEC KEDIG AZ Ő FIA-
ROL, AZ IHESUS CHRISTUS
ROL, ES AZ MI ÖRÖCSE-

ELSŐ RESZE
AZ SZENT
IRASNAC KÜLEN
KÜLEN RESZEYBŐL VÖT
PREDICACIOCNCAC, **AZ ATYA**
ISTEN
RŐL, ENNEC KEDIG AZ Ő
FIAROL
AZ IHESUS CHRISTUSROL,
ES

³⁷ A nyomtatvány bővebb leírását lásd: RMNY 247.

³⁸ Jelzete: B. M. V. R 8.

³⁹ A pirossal szedett szakaszok a leiratban félkövérrrel szedve, ezek a szerző kiemelései. A cím átírásában az ékezetes v betűt ékezetes u betűre cseréltem. Az átírásban nem jelöltem a betűméretek változását.

GÜNCNEC PECZETI
RŐL AZ SZ: LE
LECRŐL.
IRATATTAK
DAVID FERENCZTŐL AZ MEG
FESÜLT IHESUS CHRISTUSNAC
SZOLGAIATOL

GALATAS. VI.

Tavol legyen en tőlem, hogy
en ketkedgyem egyebben, ha
nem *czyac* az mi urunk Iesus
Christusnac kinszenvedeseben
mely által ez világ ennekem felfe-
szítettet es en ez vilagnak.

AZ MI ÖRÖCSEGÜNCNEC PE
CZETIRŐL **AZ SZENT**
LELEKRŐL:
IRATTATTAK
DAVID FERENCZTŐL AZ MEG
FESZ-
ÜLT IHESUS CHRISTUSNAC
SZOLGA-
IATOL.

GALATAS. VI.

Tavol legyen en tőlem, hogy
en ketkedgyem egyebben, ha
nem *czyac* az mi urunk Iesus
Christusnac kinszenvedeseben
mely által ez világ ennekem felfe-
szítettet es en ez vilagnak.

A piros nyomás emlékeztethet minket a *Tripartitum*-kiadáson kívül például az 1567-ben megjelent *Rövid magyarázat*⁴⁰ címlapjára is, amin látszik, hogy hasonlóan egyenletlen a piros és fekete-fehér szövegek szedése és nyomása. Az alsó ovális szövegmezőben a bibliai idézetnek csak az első sora (GALATAS VI.) szerepel eltérő szedéssel és színnel.

A két előszóból kiindulva feltételezhetjük, hogy a színes címlap, melynek szövege is jobban megformált, reprezentációs célokat szolgálhatott, míg a fekete-fehér címlap az egyszerűbb, több példányban nyomott kiadás címlapja volt.

A kötet fogadtatása, továbbélése: jegyzetek és másolatok

A hitvitai témájú beszédek a korban nem voltak ritkák, és a szabad textusválasztáson alapuló beszédek között mind a 16., mind a 17. században számos olyan kéziratot és nyomtatványt találunk, amelyek elsődlegesen hitvitázó céllal születtek. Dávid már ajánlásaiban is kifejti, hogy beszédei azok ellen használandók legfőképp, akiknek „sok Krisztussa vagyon, örökkévaló és üdő szerént megtestesült, és felépítettet kenyerből, fából és kőből”.⁴¹ A polémikus szándékra

⁴⁰ RMNY 232.

⁴¹ DÁVID, *Első része az Szent Irasnak külön külön reszeyből vőt predicaciocnac...*, [9].

DAVID Ferenc, *Első része az Szent Irasnak külen külen reszeyből vőt predicaciocnac...*, címlap. (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, jelzet: B. M. V. R. 8.)

reflektálva, valamint a Dávid Ferenc emléket gyalázó hagyományhoz illeszkedve a kötet használói is értékelik a munkát, többször játékba hozva Dávid Ferenc perét és raboskodását. A megjegyzések között olyanokat találunk, mint: „Aná-

nia, miért foglalta el a Sátán a te szívedet, hogy hazudnál a Szentlélek ellen, nem embereknek hazudtál, hanem Istennek. Hol a lelked, Ferenc?”⁴² Vagy: „Dögletes könyv ez, tudománya is pestises ennek. Dévai tömlőre méltó volt authora is”. Ugyancsak: „Bizony, bolond, paraszt, böcstelen ember volt az, az ki az Istennek szent könyvét így csúfolja volt...” És: „Ejnye, bolond bestye fattya, kár az anyád irdatlan számár.”⁴³ Más olvasóktól is maradtak fenn emellett jegyzetek, ha jó párat a későbbi tulajdonosok el is tüntettek, így egy később református kézbe kerülő kötetbe a 7. prédikáció végéhez, ahol Dávid azt mondja, hogy „az Isten minekünk kegyelmes az Jézus Krisztus által, azt tiszteljük és imádjuk”,⁴⁴ a mondatrész után szúrja az egyik olvasó: „Úgy, atyafi, de meg vagyon írva, hogy a te Uradat, Istenedet imádjad, és csak egyedül őneki szolgálj. Valaki pedig az egy élő Istenen kívül mást imád, bálványimádó az. Te az egy élő Istenen kívül imárod a Krisztust, mégpedig úgy, mint teremtetett állatot, azért bálványimádó vagy.”⁴⁵

Emellett vannak természetesen, bár nem nagy számban, olyan unitárius jegyzetek is, melyek a kötet használatáról tanúskodnak. A possessorii bejegyzések kívül margináliák, és egyes esetekben a kötéstábla belsejére vagy a címnegyedbe, pizoklapokra bejegyzett megjegyzések, vendégszövegek tanúskodnak az unitárius olvasók jelenlétéről. Az egyik legérdekesebb ezek közül a ma a kolozsvári unitárius könyvtárban őrzött példány⁴⁶ kötéstáblájának belsejében található. Dávid Ferenc *Epitaphium*-át a hagyomány szerint Dávid a börtönben mondogatta,⁴⁷ mások szerint a börtön falára írta. Bár sokan kételkednek abban, hogy a szöveg valóban Dávid Ferenchez köthető, Kelemen Lajos felhívta a figyelmet egy az ádamosi templom szentélyszékének hátulján található, 1589-ben Ladislaus Pápai által odakarcot bejegyzésre, mely nemcsak a címet, de az első sort is tartalmazza: „Epitaphium Francisci Davidis: Fulmina, crux, gladius paparum, mortis imago.”, és megjegyezte az emlékről, hogy az feltételezhetően a 16. században,

⁴² A beszúrás melletti jegyzetek alapján a megjegyzés az ApCsel 5,3–4 Dávid Ferencre fordított interpretációja. A locust Dávid is magyarázta prédikációs kötetének harmadik részében, a Szentlélekről szóló prédikációk közül a hatodikban. Ehhez a magyarázathoz irányítja az olvasókat maga a kritikus bejegyző is, mivel még szintén a margón hozzászól: „Lásd fol. 181.b. e locusnak magyarázatját.”

⁴³ A fentebbi részletek különböző kezektől származó kéziratos bejegyzések a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtárában őrzött példány (jelzete: R. M. K. 8.) utolsó, 4° lapjáról.

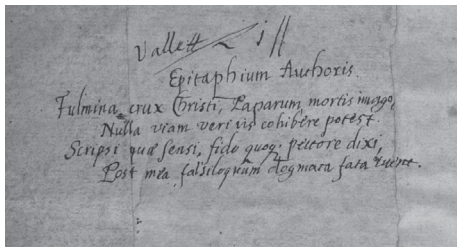
⁴⁴ DÁVID, *Első része az Szent Irasnak külön külön részeyből vőt predicaciocnac...*, 88°.

⁴⁵ Kéziratos bejegyzés a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtárában őrzött példány (jelzete: B. M. V. R 8) 88° lapjáról.

⁴⁶ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára (Kolozsvár, Románia), könyvtári jelzete 98.

⁴⁷ JAKAB, *Dávid Ferenc emléke...*, 243.

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Irsnak külön külön reszeyből vőt predicaciocnac...*, kötéstábla belső oldala. (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára, jelzet: 98.)

Dávid Ferenc környezetében született.⁴⁸ Balázs Mihály ennek ellenére jóval későbbinek tartja, hiszen legkorábbi ma ismert kéziratos változata 1740-ből való.⁴⁹ A kötéstáblán szereplő változat kézírása azonban jóval korábbinak, legalább 17., de inkább 16. századnak tűnik. Az unitárius egyháztörténetből is ismert szöveghez Kénosi Tőzsér a következő megjegyzést fűzi: „Egy régi kéziratos könyvben a következő följegyzést találom”.⁵⁰ Ezek szerint a 18. században ismert kötetek korábbi feljegyzései, olyanok, mint talán ez a kötéstábla belsején lévő, örökítették az *Epitaphium* szövegét. Az emlék arról is árulkodik, hogy az *Epitaphium* nem egyetlen változatban élt az unitárius szöveghagyományban.⁵¹

⁴⁸ KELEMEN Lajos, „A Dávid Ferencnek tulajdonított emlékkersek”, *Unitárius Közlöny* 33 (1920): 167–168.

⁴⁹ BALÁZS, *Ferenc Dávid...*, 296.

⁵⁰ KÉNOSI TŐZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi...*, 1:294.

⁵¹ A kötet az ismerttől eltérő szövegváltozatot ad. Címe: *Epitaphium Authoris*. Szövege: „Fulmina, crux Christi, paparum, mortis imago, / Nulla viam veri vis cohibere potest. / Scripsi quae sensi, fido quoque pectore dixi: / Post mea falsiloquum dogmata fata ruent.” Az unitárius egyháztörténetben szereplő szövegváltozat a következő: „Fulmina, crux, gladius paparum, mortis imago, / Nulla viam veri vis prohibere potest. / Scripsi quae sensi, fido quoque pectore dixi, / Dogmata falsiloquum post mea fata ruent.” A szöveget idézi: KÉNOSI TŐZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály és KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, ford. MÁRKOS Albert, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kieg. (I–III/1:) BALÁZS Mihály, kiad. (I–III/1:) HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR (B.) Lehel, ill. (II:) ELEKES Tibor, 3 köt., *Az Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház (Kolozsvári) Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* 4/1–4/3/1. (Kolozsvár–Budapest: Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház–Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2018), 1:294–295. A szakirodalom által ismert szövegváltozatról, annak történetéről és fordításairól lásd bővebben: KOVÁCS Sándor, „Unitárius mártírológia és kultuszépítés Dávid Ferenc megdicsőülésének történeteiben”, *Keresztény Magvető* 123 (2017): 359–385, 360; Valamint: KOVÁCS Sándor, „Dávid Ferenc az emlékezet és felejtés határán”, in *A reformáció emlékezte: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, főszerk. SZÁRAZ Orsolya, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, *Loci Memoriae Hungaricae* 7, 156–167 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 159–160.

A pizsoklap versóján emellett a prédikációk használatára vonatkozóan találunk egy soros bejegyzést: „A keresztelestől lásd meg p. 56–59, hinc Trinitatem sequitur”. A jegyzet a kötet első blokkjának utolsó beszédéhez irányít, mely a Mt 28 alapján magyarázza a keresztelest és a szentháromsághoz köthető igehelyeket.⁵² Egy másik kéztől pedig a második blokk beszédeire utaló jegyzeteket találunk, a jegyzetíró Isten hangjának megtestesüléséről (Jn 1), Krisztus kettős természetéről (1 Pt 3), valamint Krisztus alakjának az Ószövetségben és az evangéliumokban való megjelenéséről (Ézs 49) szóló beszédrészeket jegyezte fel a kötet hátsó táblájára.⁵³

Annak ellenére, hogy viszonylag korán megjelent a prédikációs kötet, más felekezetű kortárs prédikátorok munkáiban nem találunk utalásokat ezekre a prédikációkra. A későbbi századokból néhány említést és a szöveghasználat néhány jelét látjuk. Mint fentebb jeleztem, egyetlen olyan kéziratot találtam eddig, mely Dávid Ferenc egyik beszédét tartalmazza. Ez az első blokk 14. beszéde (a jegyzék szerint), a 11. beszéde a prédikáció szövege szerint, némileg átszerkesztett formában. A beszédet egy Túron és Sinfalván működő prédikátor másolta be a ma Marosvásárhelyi Kódexként ismert vegyes gyűjteménybe.⁵⁴ A margón rövid latin nyelvű jegyzetet olvashatunk, melyben jelzi a másoló, hogy a beszéd Dávid Ferenc gyűjteményéből való. A Mózes 1. könyvének 18. részét magyarázó prédikáció az unitárius forrásokban is gyakran felbukkanó szakaszt, az Ábrahám előtt megjelenő angyalok történetét használja a szentháromság kérdésének tárgyalásához. Ám talán a kéziratban sem véletlen a témaválasztás, hiszen a textus kapcsán a száraz tanítás helyett a hívek Ábrahám és a három angyal találkozásának mesés történetét, valamint a vendéglátás és a tiszteletadás szokásainak részleteit hallgathatják. Bár a textus és a summa megegyezik, ezután radikálisan más irányt vesz a két szöveg. Elég, ha a magyarázat első részének pár sorát idézzük ezt illusztrálандó. A nyomtatvány és a kézirat különbözőképpen vezeti fel a bibliai textus magyarázatát:

⁵² DÁVID, *Első része az Szent Irasnak külön külön részeyből vöt predicaciocnac...*, 56^r–59^r. A beszéd kezdete (56^v): „XIII. prédikáció: Sz. Máté evangéliumának huszonnyolcadik részében [Mt 28,19]: *Menjetek el azért, tanítsatok minden népeket, megmossagatván őket Atyának nevében és Fiúnak és Szentléleknek*. Summa: Ez igékben Krisztus Urunknak az apostolokhoz való parancsolatja számláltatik elő, melyben mint az tanításnak rendit, mind kedig az mosogatásnak szentségének kiszolgáltatásának módját előnkben támasztja. Tanúságok: Első az mosogatásnak, avagy keresztelestnek az ő szentségéről. Másod. Az pápának tévelygéséről az egyállatú és három személyű Istenről.”

⁵³ A jegyzetek a következők: „Vox Deus, quomodo accipitur. Vide p. 120. et 12[.]. / Quomodo probant in Christo duas naturas p. 128. / Mind az Ó, mind az Új Törvény szól a Krisztusról, és micsoda kezdetről írnak az evangélisták, p. 84 et 85 et 89.”

⁵⁴ Marosvásárhelyi Kódex (Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 0636).

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Inasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 51^r.

„Contio Genes. 18”, in *Marosvásárhelyi Kódex* (Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 0636), 184^v.

„Külön-külön keresztfogásokat mívelnek az pápisták ez igékből, és mindenképpen igyekeznek, hogy az háromság-Istent innét kisajtolhassák, és ezt merik mondani, hogy itt ez vagyon írva: Ábrahám egyet imádott és hármát látott, hogy az három személy volna, az egyet kedig, kit imádott az állatban, egy Isten legyen.”

„Ábrahám az Istennek kedves barátja, hol s miképpen látta az három angyalokat férfiúnak ábrázatjokban, ez meghallott igékben megtanolhatjuk, és minemű becsülettel fogadta őket az földre való borulásával (mint annak az nemzetnek szokása volt), az Írás megmutatja.”

A két beszéd gondolatmenete végül újra összeér, ahol Ábrahám példája kapcsán a keresztényi jóakaratnak és vendégfogadásnak becsületét mutatja meg a szöveg. És ritka alkalmként Dávid nyomtatott szövegében is a korban sokat taglalt túlkapó mulatozásnak színes példái elevenednek meg.

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Inasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 51^r.

„Contio Genes. 18”, in *Marosvásárhelyi Kódex* (Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 0636), 187^v.

„Mert itt nem látni külön-külön borsos étkeket, sem külön-különféle borokat, idegen országokból itala és ételre ingerlő szerszámokat, hanem vaj, tej, borjúhús, és az, mi a háznál találhatik, nem külön-külön ékesség, és szőnyegen megvetett asztalok, és ezüst pohárok, hanem az fa alatt való letelepedés, és Isten szerént való ételnek és itálnak gyakorlása, Istennek csodatétele felől való beszélgetés, nem bujaságra és gonoszságra indító éktelen szállások, mely lakodalomban mindenek rendeltetvén vadnak aztermészetnek táplálására, és nem romlására.”

„Itt pedig tanold meg, hogy nem kívánja az Írás, hogy külömb-külobféle borsos étkeket, külön-külobféle italokat, dúskálásra ingerlő muzikaszerszámokat szerezz az vendégnek, az éhezőnek, hanem kenyér, tej, méz és egyéb afféle, mellyel az ember szokott élni, jóllakhatik az éhező. Nem kívántatik az friss konyha, nem kell frissen vetett asztal, hadd másszorra az aranyas és ezüst paharokot. Jó leszen az fa árnyékában is, az étel, ital fa, vagy föld edényből is.”

A kézirat leköveti a nyomtatványban is található szöveget, néhol érdekes kiegészítésekkel, változtatásokkal. A beszédek vége kissé eltér, a kézirat belebonyolódik a farsangi időszak bűneibe és a kegyetlen emberre váró isteni büntetések taglalásába. Míg a nyomtatott prédikáció még mindig a kötet számos beszédétől nagyon eltérő hangon azzal fejezi be a gondolatmenetet, hogy ha a torkosságnak vége, feneke nincsen, azzal az ember vagyona, valamint egészsége elvesztését kockáztatja, ahelyett, hogy segítene más embereken, ezért várhat rá Isten haragja.

Bár a források hiányában nagyon kicsi mintán vizsgálódhatunk, az világos, hogy a nyomtatott változattól a kézirat változat felé haladva láthatóan alakul a prédikáció szövege, és bár tudjuk, hogy a Marosvásárhelyi Kódex másolói/szerzői hajlamosak átszerkeszteni a szövegeket, ilyen jellegű kreatív átírás nem jellemző még a túri-sinfalvi prédikátorra sem. Ez pedig felveti a kérdést, hogy milyen kézirat variánsok terjedhettek Dávid Ferenc beszédeiből a 16. és 17. században. Sajnos, amíg további forrásokra nem bukkanunk, válasz helyett csak találgathatunk. Emellett Túri Tamás hívta fel arra a figyelmet, hogy Uzoni Fosztó István „Krisztus és Isten országa kapcsán Dávid Ferenc *De regno Christi* című művéhez utalja az olvasót [...]. Krisztus elsőszülöttsége kapcsán szintén Dávid Ferenc véleményét olvashatjuk, sőt 15. prédikációjának végét Uzoni Fosztó 35. beszéde szó szerint idézi.”⁵⁵ A citált szakasz láthatóan nem túl terjedelmes. A részlethez tartozó marginália pedig a következő: „Dávid Ferenc 15. prédikációjának a végén”. Vagyis amellett, hogy feltételezhetjük, hogy Uzoni Fosztónak volt valamiféle kötete Dávid Ferenc prédikációiból, nem választja el a Krisztusról szóló beszédek tömbjét a kötet többi részétől, csupán megadja a tömbön belüli prédikációs számot.

⁵⁵ Túri Tamás, *Textustól a kontextusig: Unitárius Apokalipszis-kommentárok Erdélyben a 16–18. század között*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 9. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2018), 151–152.

DÁVID Ferenc, *Első része az Szent Inasnak külön külön reszeyből vöt predicaciocnac...*, 112^v–113^r.

UZONI FOSZTÓ István, *Jelentése a Jézus Krisztusnak, melyet rövid prédikációk által tanításra alkalmaztatott szolgálja Uzoni F. István elkezdvén a torockószentgyörgyi unitaria parókiában, az 1763dikban, fogyta tájban* (Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 0432/1–2), 2/1, 285.

„Mit jegyez az elsőszülött? Legelőször Szent Pál Heb. 12. az pátriárkákat elsőszületettnek mondja méltóságokért, az Istennek esméretiért. Mint **Dávid próféta, elsőszülettnak mondatik az ő atyafiai között, maga Isainak utolsó gyermeke volt, Psal. 89., 1. Re. 16. Izrael népe miérthogy Istennek szeretetibe vala, 4. Esdr. 6., elsőszülettnak mondatik. Jere. 31. Ephraim Istennek elsőszületettnek hívattatik, maga azt mondja az Írás, Gene. 48, hogy Manasses volt Józsefnek elsőszülötte.**”

„Így **Dávid próféta, elsőszülöttnek mondatik az ő atyafiai között, maga Isainak utolsó gyermeke volt, 89. Zsolt. 28. v., 1. Sám. 16:10. De minden földi királyoknál feljebbvaló volt. 89. S. 28. v. Így Efraim Istennek elsőszülöttének hívattatik, Jer. 31:9, penig Józsefnek elsőszülötte Manasses volt, 2dik Efraim, Ter. 48., de Efraim feljebbvalóvá lett.**”

A szorosan követett szövegrészletben Uzoni Fosztó láthatóan átalakítja a hivatkozásokat a saját rendszere szerint, emellett Ezsdrás apokrif könyvére (4Ezsdr 6,58) való hivatkozást elhagyja, ehelyett megismétli a 89. zsoltárra vonatkozó hivatkozást.

Arra is felhívnám a figyelmet, hogy a Dávid-beszédek számozásának hagyománya egyáltalán nem világos. Ugyanis itt az említett 15. prédikáció a Messiásról szóló 36 beszéd egyike, vagyis a második blokk 15. beszéde, mely a Kol 1-en alapul. De további példák hiányában nem merném állítani, hogy a gyűjtemény egyes blokkjai külön életet élve öröklődtek, vagy akár a Krisztussal foglalkozó beszédek blokkja egymagában öröklődött volna. Uzoni Fosztó esetében ennek az az oka, hogy maga is rendelkezett a prédikációgyűjtemény egy nyomtatott példányával. Míg a Dávid-beszédek hagyományozódásának kérdésében valamennyire tovább nem tudunk lépni, mind ez a kérdés, mind a kötet ismertségének és elterjedtségének megítélése a kutató fantáziájára van bízva. A püspök prédikációs

életműve olyannyira nem érte el a későbbi kutatásokban sem az ingerküszöböt, hogy amellet, hogy a Dávid Ferenc alakja köré lassan felépülő kultusz kapcsán sok minden világot látott nyomtatásban, a prédikációgyűjtemény nem került kiadásra, nem válogatták be a modern gyűjteményekbe sem, így kimaradt például az egyik legszínesebb szöveggyűjteményből, a régi magyar prédikációk 16–18. századi válogatásából, ahol az unitáriusokat Enyedi György képviselte egy beszéddel.⁵⁶ Ezek a korai unitárius prédikációk azonban mindenképp megérdemlik a kutatók figyelmét, és kiegészítve a 16. század 80-as és 90-es éveiből fennmaradt prédikációkkal, valamint összevetve a 17. századi unitárius prédikációanyaggal, tematikus, egy szerzőtől való és vegyes másolatokkal, valamint az unitárius prédikátorok által átvett, kompilált, átdolgozott, más felekezetektől származó beszédekkel, valamint a korabeli nyomtatott és levéltári anyagokkal, elvezethetnek minket a 16. és 17. század unitárius prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez.

⁵⁶ SZELESTEI N. László, szerk., *Régi magyar prédikációk, 16–18. század: Egyetemi szöveggyűjtemény* (Budapest: Szent István Társulat, 2005), 116–120.

Mellékletek

Dávid Ferenc prédikációgyűjteményének (RMNY 269) ajánlásai⁵⁷

Melléklet 1: Első ajánlás

[3:] Az felséges Második Jánosnak, Magyarországnak, Tótországnak, Horvátországnak választott királyának az Atyaistentől az Krisztus által minden testi és lelki jó adattassék.

Felséges, kegyelmes uram! Az Istennek ígéből nyilván kiadatott parancsolat ez, hogy az ő ígését hirdessük az ő gyűlölköztiben, ez kedig nemcsak egyre, hanem közenséggel minden egyházi szolgákra néz. De mint Pál apostol szól, némellyek vetélkedésből nem tisztán hirdetik az Krisztust, mindazonáltal, valaminemű okból legyen, csak hogy hirdettessék az Krisztus, abban vagyon őneki öröme.

Ez Pál apostolnak mondását és az Krisztushoz való indulatot szükség megmértékelniek azoknak, kik az Krisztusnak adták magokat,⁵⁸ mert miképpen az eset után mindjárást Ádám fiaiban vetélkedés támada és halálos gyűlölség, azonképpen két isteni tisztelet, hamis és igaz, az emberek között emeltetett fel.

Az igaz, úgymint Istennek Lelkétől az ő ígénének folyása szerint, az hamis kedig az pokolbeli ördög irigységéből az igazságnak meghomályossítására, nagy háborúságra és vetélkedésre okot adott.

Sokan az emberek közül, kik az Istennek cselekedettinek tanácsát eszekben nem vehetik, avagy mindenestül fogva megtartóztatják magokat, hogy ugyan semmi isteni tiszteletre, avagy félelemre gondot ne viseljenek, avagy ugyan hogy tagadják, hogy Isten volna az, ki valami gondot viselne az emberi nemzetre, mintha az volna, efféle vetélkedések nem támadnának, azt állítják, avagy némellyek jónak mindeneket ítélvén, békességnek okáért mindenféle tudománt válogatás nélkül bevesznek.

Dühödnek efféle dolgokban e világnak fiai, de az Isten az ő híveitől külömb ítéletet és cselekedetet kíván, tudniillik hogy az lelkeket megpróbálják és az hamis prófétáktól önnönmagokat megótmazzák, mely cselekedethöz Istenhöz való

⁵⁷ Az átírásokat készítette Lovas Borbála, azokat az eredetivel összevetette és ellenőrizte Szigeti Molnár Dávid.

⁵⁸ mgokat [nyomdahiba]

könyörgés, az Szentírásban való tudakozás és ez világnak tettetes [a. m. tetszetős] méltósága mellől való eltávozás kívántatik, sőt inkább Istentől felépítettett elme, melyben az választásnak magva behintetvén gyököret vert, mert csak ezek értik és veszik az igazságot, ezeknek mindenek jóra vadnak, ezek vonattatnak az menyeyi Atyától, és mindvégig állhatatosan megmaradnak, meggyőzvé ez világnak hamis ítéletit és az önnön testi indulatjokat. [4:]

Mire való ez, és miért számlálom ezeket elő? Hogy felséged az elmúlt dolgokról és cselekedetekről emlékeztessem. Az Isten felséged birodalma alatt prédikáltatja vetélkedéssel az Krisztust és tussakodás és visszavonyás által akarja megtisztítani az ő igazságát, hogy egyéb királyoknak és fejedelmeknek intésére ennek utát meg nem fogta felséged, az Istennek ígéjéhez való szeretetét és abban való gyönyörködés műelte. Hogy kedig ez világnak szidalmát állhatatos szüel visselte és hordozta, Istennek kiváltképpen való ajándéka és az választásnak magvának meggyökörettetése.

Tudom, hogy ez világnak fiainak külömb ítéleti vagyon felséged felől, de bizonyos vagyok, hogy az mely Isten felségedben ezt elkezdte, mindvégig es előviszi azt⁵⁹ az ő áldott szent nevének dicsőségére. Mert én jó lelkiemérettel erre vallást tehetek, hogy én soha semminemű külső belcsősségnek, avagy haszonnak és jutalomnak beszédével⁶⁰ nem igyekeztem felséged elméjét megfognom, avagy immerre, avagy amarra vinnem, holott ezt ingyen éntőlem sem lehetett volna, miérthogy az királyok szüvek Istennek kezében vadnak, és oda hajtogatja, hova akarja.

Az én hivatalomnak tisztí és rendi szemeim előtt forgott együgyűképpen. Az Istennek igazságát, amint megérthettem, igyekeztem prédikállani és felséged eleiben terjesztenem, és ez főképpen az oka, amiért prédikációimnak első részét az Atyaistennek esméretiről és az ő Fiáról, az Jézus Krisztusról felségednek ajánlani akartam, hogy egyebek es láthassák, minemű tudománt hirdetem. Valom pedig, az vetélkedésnek kezdetiben amiképpen prédikállattam, hogy úgy akartam⁶¹ kinyomtatnom, hogy méltán senki ne vádolhasson, mintha külömbet prédikállottam volna és külömbet nyomtattam volna ki. Miképpen azért eleitől fogva az igazságnak szeretője voltam, azonképpen ennekutánna es akarok lennem és tehetségem szerént az Istennek tiszta ígétjét követnem. Ha kedig valamiben megcsalatkoztattam volna, az kik Istennek ígéből igazbat mutatnak, megköszenem és követni őket nem szégyenlem. De én abban bizonyos vagyok, hogy az háromság-Istent, kit az Antikrisztus talált az Szentírásban, soha meg nem

⁵⁹ az [nyomdahiba]

⁶⁰ beszédé el [nyomdahiba]

⁶¹ acratam [nyomdahiba]

mutatják, noha külön-különféle írással támasztják, az Istennek tüze és próbaköve megemíszti és megmutatja, hogy nem igaz fundamentomra építtetett. Ha kedig mi, kik kérkedünk, hogy az Istennek ígését követjük, eszünkbe akarnók vetni, hogy az utolsó üdőkben élünk, melyben az Antikrisztus rútságát az mi Krisztusunk az ő eljövételének előtte az ő országból ki akarja tisztítani, annyéra nem zúgolódnánk és az igazságot nem szidalmaznók, sőt inkább tudakozván az Írásban valóban az mi Atyánkat lélekben és igazságban tisztelnők, és az megfeszült Jézus Krisztussal, mellyet minekünk az Atyaisten ajánlott, [5:] megelőgednők. Ez kedig nyilván megleszen, mikor az irgalmasságnak és megvilágossításnak az ő üdője elérkezik, hogy azért békességgel való tűrésre és az szidalmoknak elhallgatására szoktassuk mink magunkat, az mi Krisztussunk azt mitőlünk kívánja.

Az mindenható Atya Úristen az ő áldott szent Fiáért, az mi urunk, Jézus Krisztussért az ő kegyelmességének szemeit fordítsa felségedre, és minden testi és lelki ellenségitől óalmazza meg, hogy az ő szent gyűlölközetinek dajkája lehessen felséged, és az Istennek ígíretinek beteljesítése felségedre szálljon minden üdőben. Amen.

Fejérváratt augusztusnak 20. napján

1. 5. 6. 9. esztendőben.

Az megfeszült Jézus Krisztusnak szolgálja és

Felségednek

méltatlan prédikátora

Dávid Ferenc

Melléklet 2: Második ajánlás

[6:] Minden hívő és istenfélő keresztyénnek, ki ez könyvet olvassa

Ha külön-különféle szidalommal, atyámfia, keresztyén, az te füleidet be nem tette volna az ellenkező fél, nem szükség volna semmi emlékezetet tennem és intést ez mostani írásom felől és prédikációim felől. De miérthogy ezeknek egyszer én-felőlem kiadott szentenciájok megidegenített tégedet az igazságnak kérdezkedése felől, csak azoknál, tudom, leszen hasznos intésem, kiket az Atya az Krisztusnak adott, és kikről ő azt mondja [Jn 6,45]: *Minden, ki az én Atyámtól hallott és tanult, az jó énhozzám.* Mert tudom, hogy ezekben az igazságról való kérdezkedésnek és tanulásnak szikrája találatik, melynek üdövel fel kell gerjedni és lángot vetni.

Az hívők és választottok értik, hogy nem új dolog, hogy az tanítók az Istennek gyülekezetiben ekképpen kárhoztatják egymást. Lehetetlen kedig, hogy ezen meg ne induljanak, de ekképpen indulnak meg azért, hogy nem minden válgatás nélkül az hamist mindjára igaznak mondanák lenni, avagy az igazat hamisnak, hanem megtartóztatván magokat az hirtelenségtől, Istentől és az üdőtől várnak, mely az igazságnak mestere. Ezennel hogy haszontalan nem leszen könyörgésem és intésem, vagyon reménségem. Ezokáért Szent János első levélének második részéből vött mondást [1Ján 2,4–5], úgymint ítéletnek reguláját rövid beszéddel megmagyarázom, melyből nyilván megtetszik, mellik félnek vagyon igaz, avagy hamis tudománya.

Szent János ekképpen tanít: Kicsoda az hazug, hanem csak az, ki tagadja, hogy az Jézus nem az Krisztus, azaz Antikrisztus, ki tagadja az Atyát és az Fiút? Legelőször hazugnak mondja, azaz hamis tanítónak, az ki hazugnak lelkétől viseltetik és az ördögnek csalárdságát és hazugságát követi, az ki tagadja, hogy az Jézus az Máriának születte, mely Szentlélektől fogantatott, hogy az nem volna az Krisztus az megígirt Messiás, melyet az Atyaisten az ő lelkével megkent, hogy mű főpapunk és királyunk legyen. Miképpen ez Szent Máténak első részében bizonyítatik, József, Dávidnak fia, ne féljed⁶² Máriát, az te házostársodat hozzád vened, mert az mi őbenne született, az Szentlélektől vagyon, az fiat szül, és híjad ő nevét Jézusnak, mert ő megszabadítja az ő népét az ő bűneitől.

Hogy e legyen ez ígínek értelme, Szent Jánosnak hasonlatos mondásból bizonyítatik meg, mint kedig az Írásnak folyásából. Ezen levélnek 4. részében ekképpen szól [1Ján 4,2]: *Ebben esmértetik meg az Istennek Lelke: minden lélek, az ki vallja, hogy az Jézus Krisztus az testben jött, Istentől vagyon.* Igaz tanító az,

⁶² nyomdahiba: feleljed

azt akarja mondani, és Istennek Lelkétől viseltetik. Valaki vallja, hogy az Jézus Krisztus nem az test kívül, sem az test előtt, hanem az testben jött, azaz vallja, hogy ez, az ki született, hogy az Krisztus legyen az közbejáró, ötödik részében pedig mindenki hiszi, hogy az Jézus az Krisztus, az Máriának szülötte, hogy az legyen az Messiás, Istentől született, megújult ember, az Istenhöz [7:] térítettett, és igaz vallása legyen. Második levelében [1Ján 4,2]: *Az ki nem vallja, hogy az Jézus Krisztus az testbe jött, az a hűtető és az Antikrisztus.*

Másodszor bizonyítatik az Írásnak folyásából, mert mindenütt az szent apostolok prédikállották, hogy az Jézus legyen az Krisztus. Az apostoli cselekedetekről írt könyvnek 18., 19. részében [ApCsel 18–19] Pál apostol és Apollós az Írásnak folyásából győzé meg az farizeussokat, hogy az Jézus volna az Krisztus. Szent János kilencedik részében [Jn 9] azt írja, hogy az zsidók összeesküdtek volt, hogy valaki az Jézust Krisztusnak vallaná, az gyűlökezetből kirekesztetnék. Innét vagy, hogy 20. részében [Jn 20,31] ezen evangéliomnak Szent János azt mondja, hogy azért írta az ő evangéliomát, hogy higgyük, hogy az Jézus Krisztus legyen Istennek fia, és ezt hűvén az örök életet vegyünk. Holott ez az Szentírásnak fundamentoma, szükség, hogy ebben megmaradjunk és az Jézust Krisztusnak lenni valljuk, mert ha ezt nem valljuk, az Istennek igaz hívei közé nem számláltathatunk. Lássuk meg hát, kik nem vallják az Jézust Krisztusnak lenni.

Mindeneknél nyilván legyen, hogy egyenlőképpen mind Ó- és Újtestamentumban más Krisztus, avagy Messiás előnkben nem támasztatik, hanem az asszonyállatnak magva, Ábrahámnak és Dávidnak fia. Mind a két testamentom ezen kezdi el és ezen végezi el, nem valami második személyes Istenen, avagy öröktől fogván valón. Lásd meg Mózes első könyvének 3. [1Móz 3], Szent Máténak 1. [Mt 1] és Szent János látásáról írt könyvnek 22. [Jel 22] részeit, és az evangélistáknak és apostoloknak minden írási erre néznek, hogy nem valami második személyt, kit hamissan az Antikrisztus logosnak nevezett, mely azután Krisztussá lőtt volna, írának meg, hanem hogy megbizonyítanak, hogy ez Jézus Krisztus legyen. Hogyha Szent János az ő evangéliumának kezdetiben valami logos felől írt volna, mely avagy az Jézus előtt volt volna, avagy Jézus nem volt volna, avagy azután Jézussá, avagy Krisztussá lőtt volna, három grádicsban kellett volna helyheztetni az ő írását. Legelőször az logost kellett volna megírni, és ez minekutánna született, Jézusnak neveztetett volna, és harmadszor, azután Krisztussá lőtt volna. Ezt sohot [a. m. sehol] pedig nem olvassuk írásában, hanem ezt, hogy az Jézus legyen az Krisztus. Sem azért írta pedig az ő evangéliomát, hogy higgyük, hogy az logos Jézussá, avagy Krisztussá lőtt, hanem hogy az Jézus legyen az Krisztus.

Ennek az igazságnak megerősítésére néz, hogy Szent János mindenütt az ő levelében, holott az Krisztust megírja, nem valami logoson kezdi el, az ki az

Jézus előtt volna, hanem az Jézuson. Azonképpen az ő eljövételit az testen kezdi el, nem az test előtt, 1. Joan. 4. [1Ján 4,2]. Hogy az test előtt valami eljövételét tudta, avagy értette volna, vajjon eltitkolta volna-e? Avagy elhatta [a. m. elhagyta] volna-e? Holott az testben való eljövele ezeknek értelme szerint csak az második eljövele volna önékie. Azonképpen, mikor tanít az örök élet felől, azt helyhezveti az egy Atyaistennek esméretiben, és az kit elbocsátott, az Jézus Krisztusban. Nyilván, ha ez előtt, ki elbocsátott, [8:] más volt volna, mely öröktől fogva az Atyának állatjából születettetett volna, semmiképpen el nem titkolta volna, mert ha úgy lőtt volna, annak az ő esméreti szükséges lőtt volna az örök életnek megadáására.

Továbbá az apostoloknak vallástételek es meg nem állhatna, holott ők mindenkoron az názáretbeli Jézus felől tesznek tanúbizonságot, melyet az Atya megkent Szentlélekkel és hatalommal. Sohot kedig egy szóval sem emlékeznek arról, ki az názáretbeli Jézus előtt volna. Bizon, ha ez előtt vala, volt volna, melyért imez názáretbeli Jézus becsületes volt volna, amint az Antikrisztus tanít, avagy Melius Péter, ki csak amannak gubája volt volna, mint Mátyás királt az vámos az gubában megfogta, semmiképpen el nem titkolták volna az apostolok, holott ő követi voltanak és öfelőle igaz tudománt hirdettenek. Az próféták es semmiképpen el nem titkolták volna, és nem mindenkoron az jövendőre, hanem ugyan az jelenvalóra es mutattak volna.

Jóllehet az Mózes, próféták és apostolok elég nyilván ezt az Jézust írják meg, és megbizonítják, hogy az legyen az Krisztus, mindazonáltal az Antikrisztus, az pápa ezelőtt valót talált, mely nagyobb és böcsületesb volna ennél, ki öröktől fogván ugyanazon teremő Isten volt volna, ki az Atya, és az Ótestamentomban mindeneket cselekedett volna, holott ennek minden cselekedetit és tanítássát az evangélisták megírják. Lásd meg Matthei 4. [Mt 4], Joan. 2. és 4. [Jn 2, Jn 4], Actor. 1. [ApCsel 1], Heb. 1. és 2. [Zsid 1, Zsid 2]. Ennek kedig bizonságára az Ótestamentomból az angyalokat hozta be, holott azok az angyalok sohot nem mondatnak Istennek fiainak, hanem ugyan csak angyaloknak. Rövideden es, az Antikrisztussal együtt vallást tenni, hogy az logos az Jézus előtt volt, avagy hogy ez a Jézus Krisztus ne legyen, mely az Krisztust és annak az ő mihozzánk való jótétét kioltaná⁶³ az hűvőknek szűvekből, melyből az pápának hazugsága kiteszik, és az Krisztus ellen való támadása, mert tagadja, hogy az Jézus legyen az Krisztus.

Másodszor, ez mondásban megmagyaráztatik, ki legyen az Antikrisztus, tudniillik ki az Atyát és Fiút tagadja, kicsoda az, ki tagadja az Atyát és a Fiút, az

⁶³ kioltani [nyomdahiba]

Antikrisztus, az római pápa, mely sem az Atyát, sem az Fiút vallja, mely az ön-nön vallásából nyilván kitetszik. Az egy Isten öneki az állat, mely sem szül, sem született, avagy az egy Isten amaz három egyszersmind, tudniillik az Atya, az Fiú és az Szentlélek. Az háromnak kedig egyszersmind fia sincsen, sem lehet, meg amint az pápa tanítváni mondják, az Atya mennyben Isten fia nem lehet, mert úgy egyik Isten [9:] az másikat szülné és nemzené, és ekképpen két Isten volna, hanem mennyében az⁶⁴ Atya személy, avagy tulajdonság, annyéban fia az Krisztus, mintha valaki halott volna és elhihetné, hogy az tulajdonság szülné, avagy nemzené. Miérthogy az Atyaistent ekképpen változtatta meg állatban és személyben, és azt megtagadta, nem csoda, hogy Szent János azt mondja, hogy fia nincsen, mert azt az egyetlenegy fiút, az ki fogantatott Szentlélektől és született Szűz Máriától, megtagadván más fiút gondolt, melyet es állatból és személyből öszveszerkesztett.

Annakokáért ha az Antikrisztus hármass Istene és duplász Krisztussa igazságg, bizonyával Antikrisztus az nem lehet, melyről János azt mondja [1Ján 2,22], hogy az Atyát és Fiút megtagadja, amellettt abban az gyűlöközetben, mely az római pápától függ, az örök élet és az Istennek igaz esméreti vagyon, miképpen Szent Jánosnak 17. részében [Jn 17,3] írván vagyon. Bizon, ok nélkül szakadtanak el az Lutherék az pápától, hogyha az háromság-Isten és a kettős Krisztus, melyet az pápával egyetemben vallnak, igazságg. De nyilván vagyon ez, hogy Szent János tagadja, hogy az pápának, az Antikrisztusnak igaz Istene, avagy Krisztussa volna, mert méltatlan mondatatnék Antikrisztusnak az, az ki Krisztus ellen támadott, hogyha az Krisztusról igaz vallása volna, méltatlan jövendölte volna Dániel es öfelőle [Dán 11,38], hogy oly Istent tisztel és imád, az kit az mű atyáink nem esmértenek.

Minden azért, valamint akarja, induljon az ő ítéleti szerént, én kedig, miérthogy tudom és látom, hogy az Antikrisztusnak sok isteni vadnak, tudniillik az háromság, az állat, egy háromban, három egyben, három személyű, avagy három tulajdonságban különböző, és látom, hogy sok Krisztussa vagyon, örök-kévaló és üdő szerént megtestesült, és felépítettett kenyérből, fából és köből, én azért ugyan tagadom, hogy öneki igazi Isten és Krisztussa volna, mert minden ő találmanya hazukságg és csalárdságg, és nyilván vagyon, hogy nem Antikrisztus az, valaki az Szentháromságot tagadja, avagy az állatot, avagy az természeteket, avagy az megtestessülést, mert ezek mind az Antikrisztusnak leleményi, és valahon ezek tanítatnak és forgattatnak, ott igaz Isten és Krisztus nem lehet. Méltán

⁶⁴ mennye az ben az [nyomdahiba]

mondhatjuk kedig az Szent Jánosnak vallástételéből Antikrisztusnak nem azt,⁶⁵ ki az háromság-Istent tagadja, hanem ki az Atyát és Fiút tagadja, melyet minenkünk az egész derék Szentírás előnkben ad, hogy azért az Antikrisztusnak bélyegét, az háromság-Istent homlokunkról levethetők és az Krisztus által egyenest az Atyaistenhez mehetnénk. Ez prédikációknak kinyomtatásának munkáját és gondját reám akartam venni. Másodszor, hogy az együgyű tanítóknak és lelkipásztoroknak [10:] néminemű forma adattatnék eleiben, mikor az Atyaistenről, ennek az ő egyetlen egy Fiáról és az Szentlélekről tanítani akarnak, minemű formát kövessenek. Most az prédikációnak csak első részét akartam kinyomtatni, ha az Úristen életemet hosszabbítja, és erőt ad reá, az több keresztyéni tudományoknak csikkeliről, és ezen renddel az egész derék Szentírásból öszveszedetgven prédikációkat akarok írnom. Ha mit használtam, avagy használok az Istennek gyűlökezetiben, ez nem enyím, hanem az én Istenemé, ha kedig nem használok (mert esmérem az én gyarló és tudatlan voltomat), akaratom ellen lött, mert nem magam hasznát, hanem az Istennek gyűlökezettinek építését akartam keresni, ám szűgölődjának, káromoljanak bátor engemet az én ellenségim, az világosság-nak Atyja, az mi Krisztusunknak Istene látja és érti minden embernek titkját, ő leszen igaz ítélő bíró. Az Atyaisten az Krisztussért bocsássa meg az káromlóknak minden bűnöket, és adjon őnekiek ítílettre és igaz értelemre való lelket, és igazgasson minden hívő keresztyént az világosságnak és békességnek útára. Amen.

Albae Juliae
anno servatoris nostri
1569
20. Augusti

⁶⁵ az [nyomdahiba]

An Unknown Acquaintance: The Sermon Collection of Francis David

Francis David, or Ferenc Dávid, the first bishop of the Transylvanian Unitarian Church, produced the only printed sermon collection published by the Unitarians in the 16th and 17th centuries. This folio-sized volume has an interesting publication history as it accompanied the most important Unitarian publications of the early period, such as *Rövid magyarázat* (*Short explanation*) and *Rövid útmutatás* (*Short guide*), *De falsa et vera*, *Brevis enarratio*, *Dehortatio et descriptio Dei tripersonati*, etc. This volume also ends an era of free printing, followed by a more than a century-long period of handwritten sermon collections. The paper focuses on the details of the writing and editing period, the features of the publication, and the afterlife of the work and the sermons within by examining the surviving cca. dozen copies. The main aim of the paper is to reintroduce David's sermon collection, to begin a new discussion about the Unitarian sermon tradition, textual and printing history connected to Unitarian authors, and to present new results of the research.